IVAN OSTOJIĆ

BIBLIOGRAFIJA NEINVENTIRANIH INKUNABULA U SPLITSKIM SJEMENIŠTIMA

Godine 1952. objavila je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu vrijednu knjigu Josipa Badalića *Inkunabule u Narodnoj republici Hrvatskoj*. U toj su knjizi popisani svi prvotisci za koje je autor doznao da se nalaze na spomenutom području. Sam pisac drži vjerojatnim da mu djelo nije potpuno i dopušta da mu je pažnji izmakla i pokoja krupnija inkunabula.[1] Doista je to bio pretežak pothvat za jednoga čovjeka, te je već utvrđeno da u onom katalogu nije registrirano više tiskanih proizvoda XV. stoljeća, što ih čuva dvadesetak knjižnica i drugih ustanova na primorju i u kontinentalnom dijelu Hrvatske.[2] U samom Splitu su u najmanju ruku četiri nalazišta,[3] od kojih jedna nisu uopće spomenuta, a druga su nedovoljno istražena. Među nespomenutim je *Centralno bogoslovsko sjemenište*, a među nedovoljno istraženim *Nadbiskupsko sjemenište*. Ovdje ćemo se pozabaviti jedino s pet neregistriranih inkunabula iz tih zavoda.

Treba odmah napomenuti da su ti paleotipi tek u XVIII. i XIX. stoljeću mogli doći u posjed navedenih dviju ustanova, jer prije toga nije postojalo ni jedno ni drugo sjemenište.[4] A tada su već ona stara izdanja za svoje nove vlasnike imala značenje više povijesnoga svje-

[1] Josip Badalić, n. dj. str. VIII

[2] Šime Jurić, O inkunabulistici i njezinim zadacima u Hrvatskoj. Vjesnik bibliotekara Hrvatske VI, br. 1—2, str. 6—7, Zagreb 1960; Isti, Zbirka inkunabula Metropolitanske knjižnice u Zagrebu. Vjesnik bibl. Hrv. VIII, br. 3—4, str. 107—132, Zagreb 1962—1963.

[3] Naučna biblioteka, Klasična gimnazija i dva sjemeništa

[4] Ivan Ostojić, Centralno bogoslovsko sjemenište za Dalmaciju. Crkva u svijetu IV, br. 5—6, str. 388, Split 1969; Isti, Nadbiskupsko sjemenište u Splitu (1700—1970), str. 19, Split 1971.

dočanstva kao spomenici grafičkoga znanja i tiskarskoga ukrašavanja negoli kao objekti tekstualnoga proučavanja. Četiri su od onih pet sjemenišnih inkunabula na latinskom jeziku, a jedan na talijanskom. Isto tako su po sadržaju četiri religiozno-filozofijskoga, a jedna historijskoga karaktera. Vjerski su, naime, i povijesni predmeti obrade prvenstveno zanimali tiskarske radionice, koje su često bile i izdavačke kuće, na prijelazu iz srednjega vijeka u razdoblje humanizma i renesanse. Ali ipak među onim starinama nema ni jednoga od brojnih biblijskih i liturgijskih prvotisaka, jer se mjesto drevnih glomaznih i istrošenih svezaka bez preglednoga rasporeda građe, bez popisa sadržaja, kazala i paginacije, pružao na dohvat ruke izbor praktičnijih suvremenih izdanja. Tri su od onih inkunabula u nevezanu govoru, jedna u stihovima, a jedna je prozni komentar stihovima. Književni autor jedne je Dalmatinac, svi ostali su stranci. Stranci su i svi tipografski majstori i izdavači. Tri su štampane u Mlecima, a po jedna u Rimu i Baselu. Većina ih je mletačke provenijencije, jer se u Mlecima potkraj XV. stoljeća bila razvila vrlo živa tiskarska djelatnost i jer se onda Dalmacija kao mletački posjed najviše iz Mletaka opskrbljivala uvoznim artiklima pa i knjigama.

Što se pak tiče unutarnje izradbe i tehničke opreme sjemenišnih inkunabula, samo su u jednoj upotrijebljena tiskana slova dviju različitih veličina, samo je na jednoj brojevima, i to rimskim, označena folijacija i samo su u jednoj istodobno tiskani tekst, ilustracije i ornamentalni inicijali. Svima je pak papir debeo i čvrst, izrađen u ručnim radionicama i signiran vodenim znakovima. Takvih znakova u svakom izdanju ima po nekoliko različitih, jer su ih proizvođači papira u razdoblju ručne produkcije često mijenjali.[5] Upozoravamo i na jednu još neuhodanu novost u XV. stoljeću, a ta je malen format jednoga od onih pet paleotipa.

Svrha je ovih redaka opisati pojedinačne osobine tih ranih plodova »crne umjetnosti«, što se čuvaju u splitskim sjemeništima, kako bi se i oni mogli uvrstiti ili u dopunu prvoga ili možda u prošireno drugo Badalićevo izdanje, budući da je prvo potpuno rasprodano,[6] ili pak u neki drugi katalog širega geografskog područja. Najprije ćemo se osvrnuti na tri inkunabule Bogoslovskoga pa onda na dvije Nadbiskupskoga sjemeništa.

I.

Kad je pred sam prvi svjetski rat 1914. godine bečki bibliotekar Ernest Ph. Goldschmidt posjetio dalmatinske biblioteke u svrhu popisa inkunabula za njihov generalni katalog u austrijskim zemljama, zabilježio je u knjižnici Centralnoga bogoslovskog sjemeništa u Zadru

[5] Instruktivnije o takvim znakovima za najstarije vrijeme v. Vladimir Mošin i Seid Traljić, Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka, Zagreb 1957.

[6] Pismo Izdavačkog zavoda JAZU od 7. IX. 1973.

samo jednu.[7] Ta je knjižnica 1933. godine prenesena iz okupiranoga Zadra u Split sa svim inventarom.[8] Njezin se fond prvotiska od prije Goldschmidtova posjeta do danas nije mijenjao, ali je Badalić ne spominje među nalazištima inkunabula u Hrvatskoj.[9] Međutim se već od XIX. stoljeća u njoj nalaze ove tri:

VALERIUS MARCUS MAXIMUS, *Factorum dictorumque mirabilium libri IX,*

SANCTUS HIERONYMUS, *Liber epistolarum* i
MACARIUS MUTIUS EQUES CAMERS, *De triumpho Christi.*

1. *Valerius Marcus Maximus* je rimski historičar, koji je pisao od 28. do 32. godine poslije Krista. Od njega nam se sačuvala zbirka povijesnih anegdota i izreka, koju je izdao kao pomagalo govornicima i kao priručnik za retorske škole, a posvetio ju je caru Tiberiju.[10] Iako to nije kritičko djelo, jer je pocrpano iz svakojakih vrela, ono je već prvih desetljeća nakon pronalaska štampe doživjelo nekoliko izdanja pod uobičajenim naslovom *Factorum dictorumque memorablium libri IX.*

Badalić je registrirao u Hrvatskoj pet primjeraka četiriju mletačkih prvotisnih izdanja Valerijeva opusa, i to su: izdanje iz 1474. godine u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, iz 1487. u Samostanu franjevaca konventualaca u Šibeniku, iz 1488. jedan primjerak u Naučnoj biblioteci u Zadru a drugi nepotpuni u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku, i izdanje iz 1494. godine u Naučnoj biblioteci u Rijeci.[11]

Najstarije pak Valerijevo izdanje sačuvano u Hrvatskoj jest ovo u biblioteci Centralnoga bogoslovskog sjemeništa u Splitu pod kolokacijom XVI. K. 16 i pod inventarskim brojem 9379. Štampao ga je tipograf *Vindelinus* 1471. godine. Na zadnjoj, naime, strani teksta u kolofonu stoji:

FINIS EST. M.CCCC.LXXI.

Impressum formis iustoque nitore coruscans
Hoc Vindelinus condidit artis opus.

Ni jedan tiskar ili izdavač pod imenom *Vindelinus,* kojega citirani distih ovdje uzdiže kao vrsna majstora tiskarske umjetnosti, nije u tom obliku spomenut kod Badalića. U samoj pak inkunabuli nigdje nije naznačeno mjesto tiskanja ili izdanja. Ipak zaključujemo

[7] Bullettino di archeologia e storia Dalmata a. XXXIX, str. 147—148, Spalato 1916.
[8] I. Ostojić, Centr. bogosl. sjem., n. dj., str. 394.
[9] J. Badalić, n. dj., str. 7, 243—248.
[10] Meyers Konversations-Lexikon XVII, str. 160, Leipzig und Wien 1897.
[11] J. Badalić, n. dj., br. 1083, 1084,1085, 1086.

da naš *Vindelinus* mora biti VENDELINUS DE SPIRA (tj. iz Speyera), koji je od 1470. godine posjedovao tiskarsku radnju u Mlecima i ondje nekako u isto vrijeme štampao Marcijanova *Epigrammata.*[12]

Ovaj splitski Valerius ide i među najstarije sačuvane paleotipe kod nas bilo kojega autora ili sadržaja, jer od preko jedanaest stotina raznih izdanja, koliko ih je Badalić do 1500. godine nabrojio u svojem katalogu, samo ih je desetak tiskano prije 1471. godine.

Za ovaj primjerak smijemo ustvrditi da sadrži čitav tekst svojega izdanja. Na prvoj naime strani počinje s riječima *Valerii Maximi liber primus* i odmah ispod tih riječi, s lijeve strane, ostavljen je prazan četvorokutni prostor, najveći od svih u knjizi, da bi se u njemu rukom izradio glavni i frontalni inicijal. Na zadnjoj se strani čita već citirani završni *Finis est.*

Ni po čemu ne možemo razabrati da je ispred prvoga lista teksta propao naslovni list. Poznato je, naime, da se starijim prvotiscima obično nije stavljao naslov ili natpis na čelo knjige onako kao danas. Na kraju ovoga izdanja, iza svršetka teksta, poslije oznake štampara i datuma, bio je sadržaj djela, koji se sastojao od titula svih devet knjiga (uzevši ovdje klasičnu riječ *liber* u značenju traktata) i svih poglavlja svake knjige, bez oznake njihova mjesta u tekstu. Taj je sadržaj bio tiskan posebno, na četiri strane (ili na dva lista), ali su mu prve dvije strane nestale. Uza svu raščlanjenost sadržaja, u glavnini teksta je neuredno, oskudno i neugledno označena tek pokoja knjiga *(liber)* i malo koje od preko stotinu poglavlja *(capitulum),* i to bez šire prorednice, koji put u samom nastavku retka prethodnoga kapitula, sve običnim minuskulama teksta. Zbog toga čitalac rijetko kada zna koju knjigu ili koje poglavlje čita.

Djelo broji 120 listova kojima tipograf, slijedeći običaj srednjovjekovnih rukopisa, nije označio redoslijed ni numeracijom na vrhu ni alfabetskom signaturom na dnu. Ovu drugu ili alfabetsku orijentaciju po sustavu kvaterniona kušala je neka ruka, ne mnogo poslije objavljivanja knjige, nadoknaditi sada već izblijedjelim, a na nekim kartama iščezlim crnilom. Druga je mlađa ruka bolje sačuvanim arapskim brojkama u desnom gornjem uglu izvršila folijaciju, ali samo do 60. lista.

Dimenzije su tiskanih polja, ili visina i širina štampanoga teksta, 22,5 x 13,5 cm. Na svakoj je strani po 41 redak, au svakom retku poprečno po 59 tiskanih znakova. Slova su rimska, sva su iste veličine i istoga modela matrica. Jedina je razlika u veličini majuskula i minuskula jedinstvenoga tipa.

Već spomenuto prazno mjesto razervirano za prvi inicijal obuhvaća prostor od sedam redaka u visini i trinaest tiskanih znakova

[12] Enciclopedia italiana (Treccani) XXXV, str. 386, Roma 1937; J. Badalić, n. dj., br. 734.

u širini. Ostavljene su i mnogo manje praznine za inicijale svake nove alineje, ali ni jedno početno slovo nije u njima ucrtano ili upisano.

U cijeloj knjizi je ubačeno perom samo nekoliko nevažnih marginalnih primjedaba i to jedino na prvim stranama, a i one su većinom ili ispisi iz samoga teksta ili kao naknadne oznake rednoga broja bilo poneke knjige bilo novoga kapitula. Marginalije su iz XV. ili XVI. stoljeća.

Papir je debeo 0,2 mm te je odozgo prema dolje po ondašnjem običaju isprutan usporednim pravcima u vodenom tisku. Takvih slijepih pravaca ima na svakoj strani po sedam. Inače se, iako nejasno, razabiru u geometrijskim likovima iscrtana barem četiri različita vodotiska. Od njih donosimo precrt dvaju, koji su jasnijih kontura. Jedan predočuje nekakvo bobičasto voće na grančici, a drugi nakovanj u krugu (sl. 1)

Ova je inkunabula u originalnom uvezu visoka 34,3 i široka 23,3 cm. Korice su joj od orahova drva, debele jedan centimetar, i oba su im komada pomalo zaobljena na vanjskim rubovima. Ponešto su crvotočne, najviše na hrptenom kraju. Otraga su bile vezane s pet kožnatih traka, a sprijeda snabdjevene dvjema mjedenim kopčama, kojih glavice imaju oblik kalote s radijalnim urezima. Čitav hrbat i do hrpta dobar dio drvenih daščica bili su obloženi tamnocrvenom životinjskom kožom, koja je na hrptu nestala, a na daščicama se sačuvao samo manji dio. I ta je koža prikucana na drvo mjedenim čavlićima iste izradbe, ali manjih glavica. Knjigu je potrebno nanovo uvezati prema starome uzoru.

2. *Hieronymus Stridoniensis* (o. 347-420) je vrlo plodan crkveni naučitelj. Njegova mnogobrojna djela, napisana dobrim latinskim jezikom, obuhvaćaju epistole, prijevod Sv. pisma, egzegetske traktate i teološke polemičke rasprave.[13] Od svih izdanja tiskanih u svijetu u XV. stoljeću najbrojnija su djela Sv. Jeronima, ako njegovim izvornim spisima pribrojimo Vulgatu, tj. njegov prijevod Biblije. Ovaj je Dalmatinac osobito kod nas poznat kao najpopularniji stari crkveni pisac. Zbog toga nije nikakvo čudo da je jedna od tri inkunabule u Centralnom bogoslovskom sjemeništu u Splitu *Liber epistolarum sancti* Hieronymi, kako stoji ispisano cifrastim gotičkim pismenima preko cijele prve strane (sl. 2). U biblioteci spomenutoga zavoda knjiga na sebi nosi kolokacijsku etiketu VII. I. 3 i broj inventara 2843.

Badalić je u Hrvatskoj nabrojio devet različitih prvotisaka Jeronimovih epistola s 28 dijelom potpunih dijelom defektnih primjeraka. Svih tih devet edicija objavljeno je u razdoblju od 1470. do 1497. godine.[14] Iz 1497. godine je i izdanje o kojemu je ovdje govor i koje je tiskao NIKOLA KESLER u Baselu. To doznajemo

[13] Lexicon für Theologie und Kirche V, coll. 326—329, Freiburg 1960.
[14] J. Badalić, n. dj., br. 532—540.

čitajući na zadnjoj strani teksta elegijske distihe, u kojima se ističe učenost autora knjige, nesebično ovjekovječenje Jeronimova genija sa strane tipografa-izdavača i reklama tiskanoj knjizi. Ti stihovi glase:

Si delectet opus, nomen si forte rogaris
Artificis, legito! Carmina lecta dabunt.
Hieronymus Latii sum gloria, me venerantur
Christicolae, sum nam doctor et ecclesiae.
Conscripsi varia, distinxi et ab ordine psalmos.
Biblia quid referat meque dedisse putes.
Quasque vides coram missivas transfer, habebis
Lex sacra dicar ego. Huic quoque Hieronymus
Nil Lachesi superat. Nicolaus vivere Kesler
Nomen perpetuo me facit ingenio,
Cui merito celebris urbs inclyta sectaque ab undis
Rheni condignum dat Basilea locum.
Non nummis nocuis (lector credas, ne labori
Attestatur opus) parcere doctus erat.
Menda operi nulla est, calamum fugias, pete chartas
Pressas, arte nova quaere characteribus.

.M.CCCC.XCVII.

U Hrvatskoj su sačuvana tri izdanja Epistola Sv. Jeronima i drugih desetak raznih knjiga što ih je štampao spomenuti Nikola Kesler u Baselu od 1488. do 1498. godine.[15]

Na poleđini prvoga lista je u drvorezu prikazan sv. Jeronim kako u svojoj ćeliji okružen svetopisamskim židovskim, grčkim i latinskim kodeksima vadi draču iz šape lava. Netko in margine upućuje čitaoca da će o tome čudu naći potanko u opisu svečeva života na kraju prvog dijela ove knjige, slijedećom bilješkom: *Miraculum circa leonem Hieronymi prolixe narratur in vita Eius, quae habetur sub finem Partis primae Epistolarum.* (Sl. 3)

Glomazna inkunabula ima tri dijela i broji 1066 strana, ali one nisu numerirane, nego su sveščići *karata* na dnu signirani alfabetom. Ti su sveščići kvaterni osim pokojega terna ili kvinterna na početku i na kraju svakoga od triju dijelova knjige, koliko je to zahtijevao obim pojedinoga dijela. Na kraju svakoga dijela je dvostupačno stvarno kazalo *(inventarium)*, a iza kazala sažeci *(summaria)*.

Polje tiskanoga teksta je 23,5 x 15,5 cm. Na vanjskim rubovima izvan toga polja tiskom su označena mjesta iz Sv. pisma, što ih je citirao sv. Jeronim, a takvih je više tisuća. Na unutarnjim rubovima alfabetskim redom postavljene majuskule raščlanjuju neprekinuti

[15] J. Badalić, n. dj., br. 65, 461, 518, 533, 537, 539, 606, 840, 842, 881a, 882.

tekst pojedinih poglavlja i tako vrše funkciju današnjih alineja ili novih redaka. Osim toga je navrh svake lijeve strane majuskulama označen broj dijela knjige i njezina traktata (npr. PARTIS I TRACTATUS II), a navrh desne strane predmet i broj epistole (npr. IN VIGILANTIUM HERETICVM EPISTOLA X).

Ni na ovom paleotipskom primjerku nisu naknadno ispisani inicijali u praznim prostorima rezerviranim za tu svrhu. Slova su u knjizi rimska osim već spomenutoga gotičkoga naslova, koji se ne sastoji od niza pojedinačkih razložitih slova nego je to jedinstvena kontinuirana slika, i osim gotičkih majuskula na vrhu stupaca u stvarnim kazalima.

Inače i nutarnje strane korica i mnoge strane teksta obiluju velikim brojem u razno vrijeme perom zapisanih dužih ili kraćih sastavaka. Neke ću od njih ovdje prepisati koliko sam ih mogao pročitati (nepročitano označujem točkicama).

Najprije, na nutarnjoj strani korica ispred naslovnoga lista nalaze se tri pjesme. Prva od njih je sv. Bernarda i predočuje prolaznost vremenitih dobara i trajnu vrijednost života u službi božjoj ovim heksametrima:

Ex dictis Bernardi

Si mihi sint vires et p(rae)dia magna, quid inde?
Auri sit si vis argenti massa, quid inde?
Si mihi sint nati de regi(i)s, quid inde?
Longus servorum mihi servait ordo, quid inde?
Si doceam socios in (qua)libet arte, quid inde?
Et rota for(u)nae me tollat ad astra, quid inde?
Si felix annis regnavero mille, quid inde?
Tam cito praeter(ir)ent haec o(mn)ia. Quid? Nihil inde
Serviat ergo Deo quisque. Quam satis inde.

Ispod tih stihova slijede dva četverostiha, kojima su upravljene molbe sv. Ani ovako:

Tetrastichon ad S. Annam

Virgi(ni)s almificae mater, vene(r)a(bi)lis Anna,
Excellens meritis et pietate potens,
Nemo tristis abit qui te colit et vene(r)atur,
Fers mortis placidam quippe salutis opem.

Ad Eandem

Anna, decus m(un)di, mater genitricis Hiesu,
Pro natae meritis det tuus astra Nepos,
Primitias n(ost)r(a)e parens, sancta Anna, salutis,
Nos cum prole tua cunq(ue) Nepote iuva.

Na istoj strani ispod citiranih pjesama zapisana su perom ova dva pravila za život, uzeta jedno iz šeste, a drugo iz četrnaeste Jeronimove epistole:

Hieronymus . . . et ep(istol)a sexta

Neque enim ventris esuries accepta est Deo, quam lites et rapinae et libidines destruunt.

(Ne mili se Bogu tjelesni post, ako su ga uništile svađe, grabež i putenost)

Beatus Hiero(nymus) E(pisto)la XIIII
In regula Sanctimonialium

Teneatis firmissime quod o(mni)s concupiscentia et im(m)-unditiae atque p(e)c(ca)ti mater est ociositas.

(Dobro zapamtite da je besposlica majka svake pohote, nečistoće i grijeha)

Na vrhu umetnutoga lista iza prve nutarnje strane korica upisano je, također perom:

Diese Ausgabe der Epp. des Hieronymus ist gedruckt von Nic. Kesler. Basel 1497. vergl. das Blatt vor dem letzen index.

Na prednjoj strani prvoga originalnog lista inkunabule nad njezinim već opisanim gotičkim naslovom napisano je rukom: *Donum Petri-Domnii Maupas Archiepiscopi. Februario 1872.* Zadarski je, naime, nadbiskup Petar-Duje Maupas jedan od prvih prinosnika za knjiški fond biblioteke Centralnoga bogoslovskog sjemeništa, kad se ona osmoga decenija prošloga stoljeća uređivala u Zadru.[16]

Napokon se pri dnu iste strane nalazi sitnim slovima ubilježen jedan od rijetkih podataka o kupovnoj cijeni određene inkunabule, gotovo iz vremena njezina izdanja, ali u toj notici nije bilo moguće sasvim pouzdano dešifrirati ime novčane jedinice. Ta ubilježba glasi:

Emptum hoc Ep(isto)lare divi Hieronymi . . . anno salutifero 1502do pro 10 f(loren)is (?)

[Ovaj je Epistolar sv. Jeronima kupljen 1502. godine

Spasa za deset forinta(?)]

Zadnju riječ čitamo *florenis*, jer je zlatni forint od XIV. do XVI. stoljeća bio glavna valuta u srednjoj Evropi.[17]

Knjiga je uvezana u drvene korice presvučene bijelom već potamnjelom svinjskom kožom. U nju su i na prednjoj i na stražnjoj strani bez boje utisnuti identični uokvireni vitičasti ukrasi. I oba središnja polja i njihovi široki okviri prikazuju motive uzete iz biljnoga svijeta. Po pet mjedenih kalota (s dijametrom od 3,5 cm) učvršćeno je blizu uglova i u sredini jednoga i drugoga vanjskoga

[16] I. Ostojić, Centr. bogosl. sjem., n. mj.
[17] Herders Konversations-Lexikon III, col. 1483, Freiburg im Breisgau.

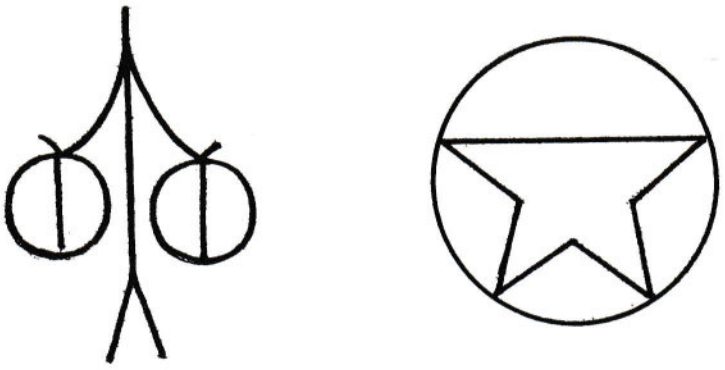

Sl. 1. Vodeni znakovi na zbirci Valerija M. M.

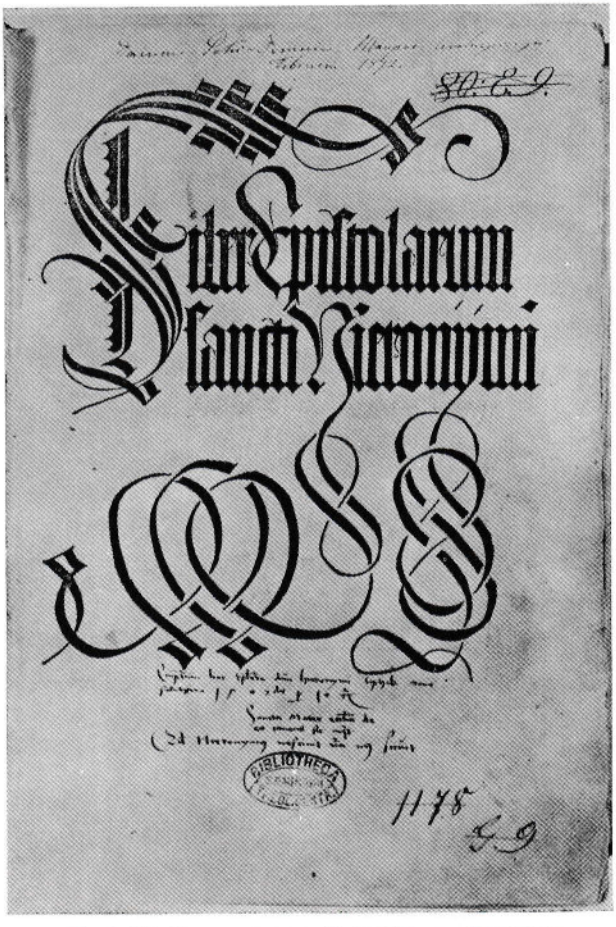

Sl. 2. Naslovna strana Epistola sv. Jeronima

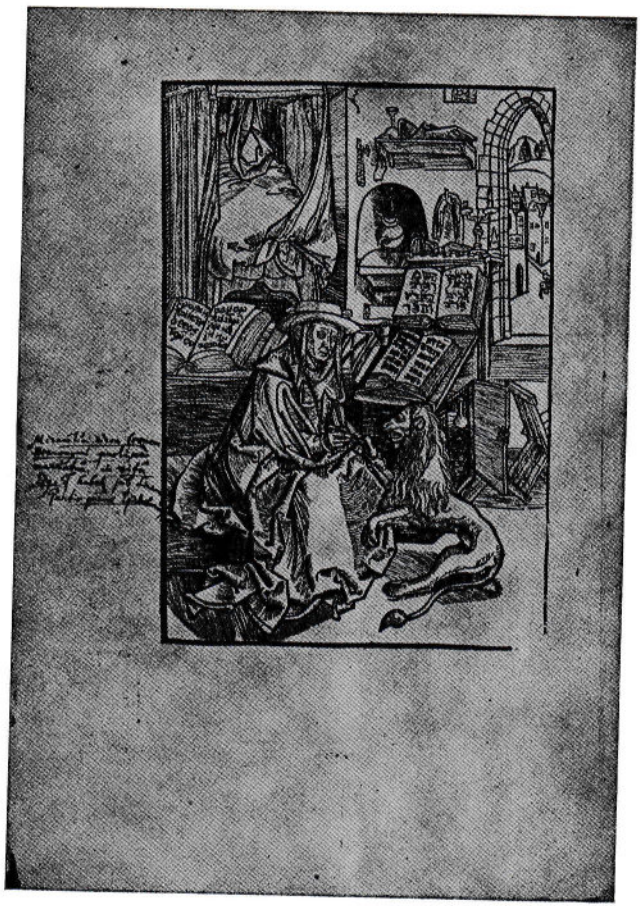

Sl. 3. Sv. Jeronim vadi draču iz šape lava, drvorez

Sl. 4. Prednja strana korica Epistola sv. Jeronima

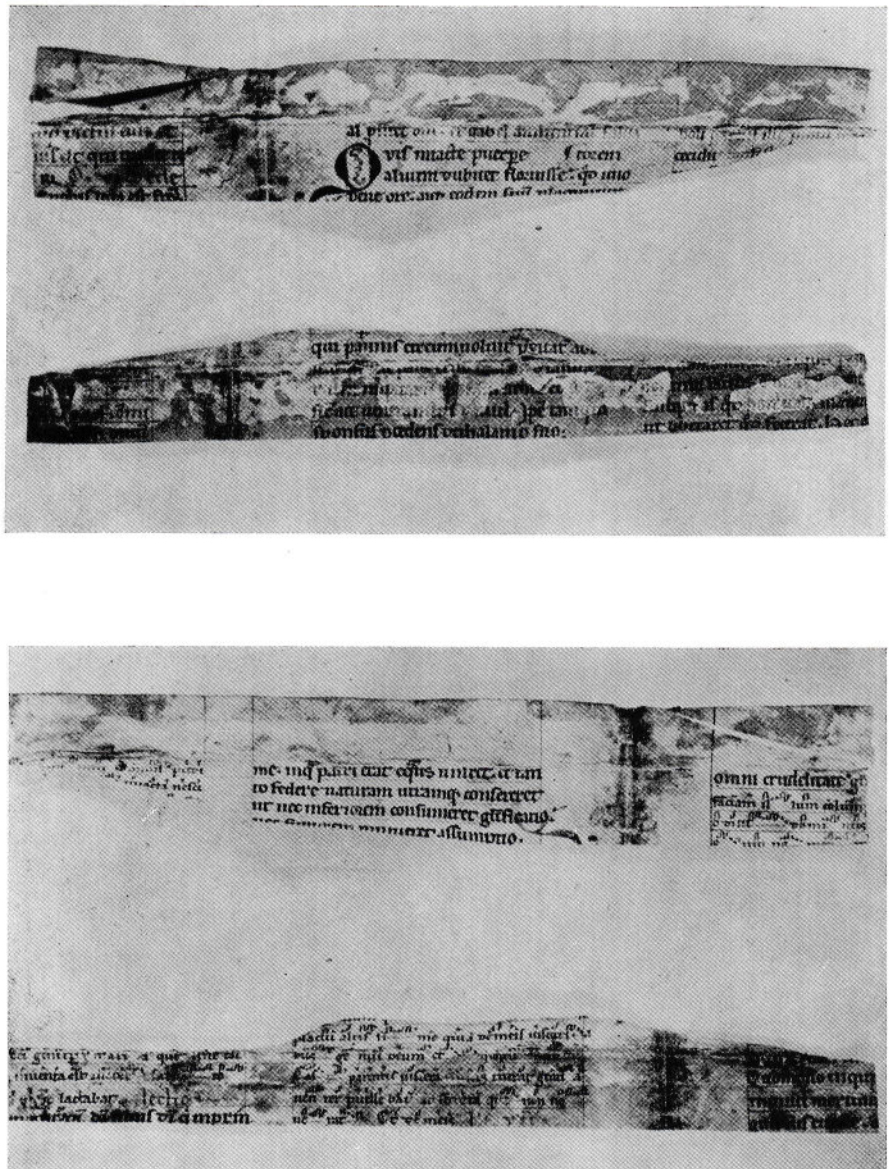

Sl. 5. Ostrišci pergamene na hrbatu Epistola sv. Jeronima

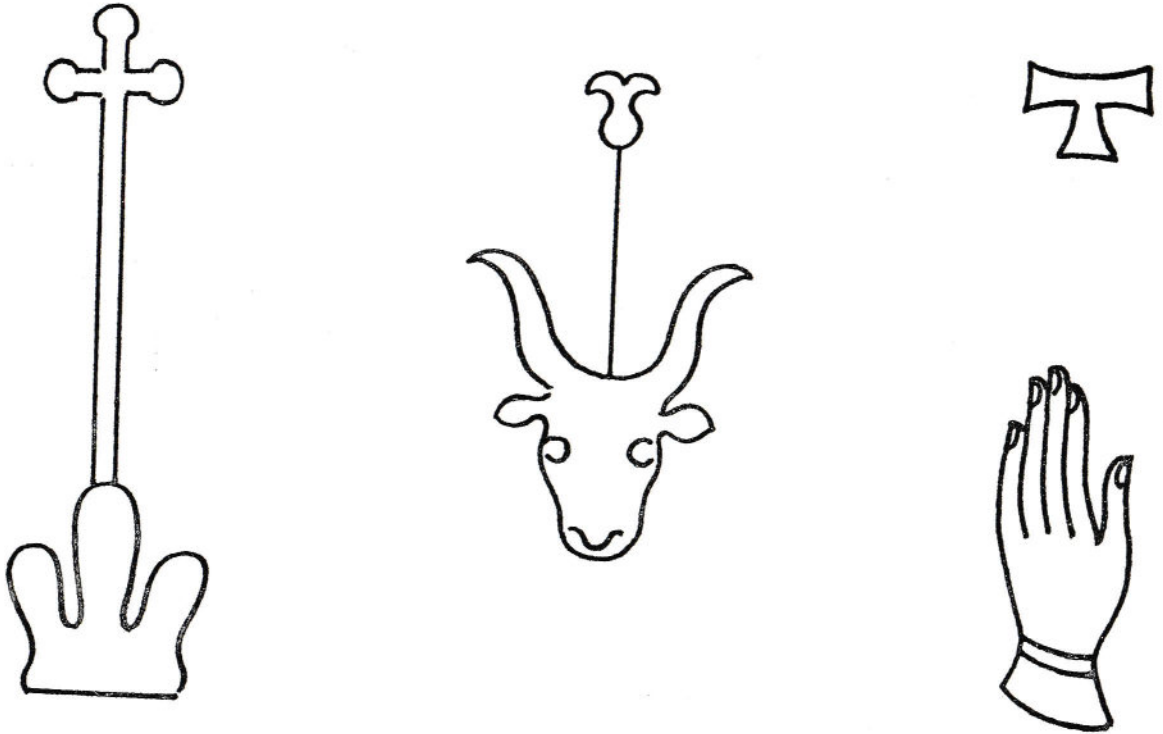

Sl. 6. Vodeni znakovi na Epistolama sv. Jeronima

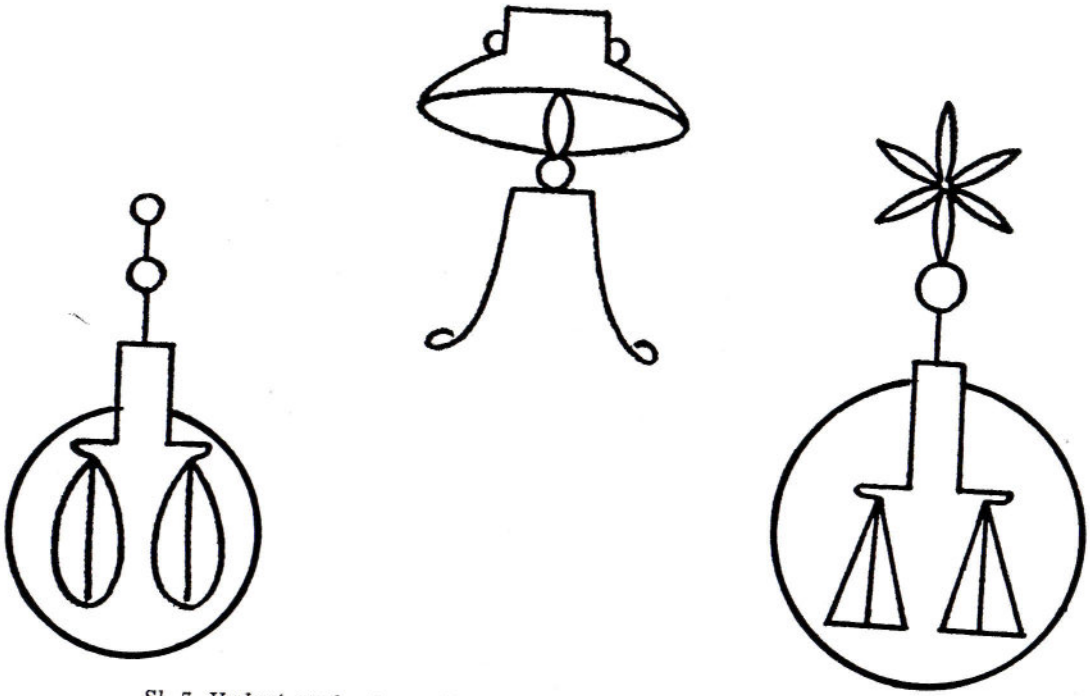

Sl. 7. Vodeni znakovi na zbirci Marka Minucija i starih kršć. pjesnika

Sl. 8. Vodeni znakovi na Tumačenju psalama Ivana Torquemade

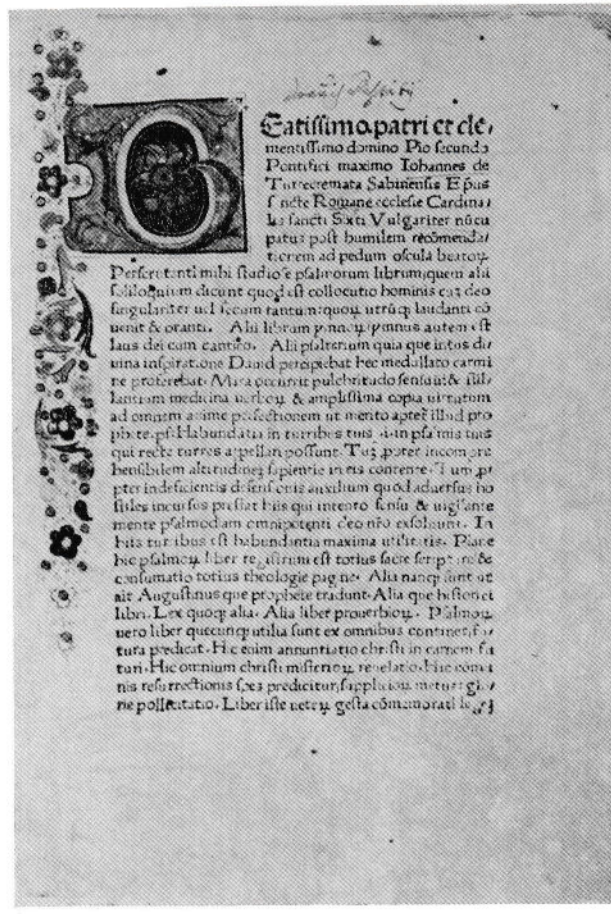

Beatissimo patri et cle-
mentissimo domino Pio secundo
Pontifici maximo Iohannes de
Turrecremata Sabinensis Epus
sancte Romane ecclesie Cardina-
lis sancti Sixti Vulgariter nūcu-
patus post humilem recōmenda-
tionem ad pedum oscula beatorū.
Perscrutanti mihi studio e psalmorum librum, quem alii
soliloquium dicunt quod est collocutio hominis cum deo
singulariter uel secum tantum: quorū utrūq; laudanti cō-
uenit & oranti. Alii librum ymnorū, ymnus autem est
laus dei cum cantico. Alii psalterium quia que intus di-
uina inspiratione Dauid percipiebat hec medullato carmi-
ne proferebat. Mira occurrit pulchritudo sensuū: & stil-
lantium medicina uerborū & amplissima copia uirtutum
ad omnem animae perfectionem ut merito aptet illud pro-
phete. ps. Habundantia in turribus tuis. i. in psalmis tuis
qui recte turres appellari possunt. Tuę ꝓpter incom-
prehensibilem altitudinem sapientie in eis contente. Tum ꝓ-
pter indeficientis defensionis auxilium quod aduersus ho-
stiles incursus prestat hiis qui intento sensu & uigilante
mente psalmodiam omnipotenti deo nro exsoluunt. In
hiis turribus est habundantia maxima utilitatis. Plane
hic psalmorū liber registrum est totius sacre scripture &
consumatio totius theologie pagine. Alia nanq; sunt ut
ait Augustinus que prophete tradunt. Alia que historici
libri. Lex quoq; alia. Alia liber prouerbiorū. Psalmorū
uero liber quecunq; utilia sunt ex omnibus continet, fu-
tura predicat. Hic enim annuntiatio christi in carnem fu-
turi. Hic omnium christi misteriorū reuelatio. Hic cōmu-
nis resurrectionis spes predicitur, suppliciorū metus: gla-
rie pollicitatio. Liber iste uetera gesta cōmemorati le-

Sl. 9. Prvi inicijal na Tumačenju psalama Ivana Torquemade

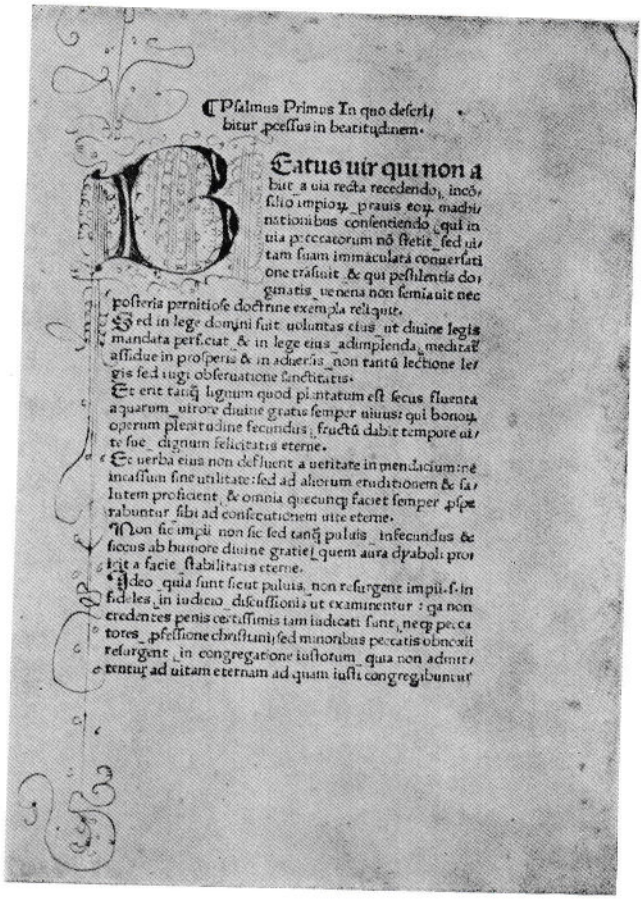

Psalmus Primus In quo describitur ꝓcessus in beatitudinem.

Beatus uir qui non abiit a uia recta recedendo, incōsilio impioꝝ ꝓauis eoꝝ machinationibus consentiendo, qui in uia peccatorum nō stetit sed uitam suam immaculatā conuersationē trāsiuit & qui pestilentia dogmatis uenena non semiauit nec posteris pernitiose doctrine exempla reliquit.

Sed in lege domini fuit uoluntas eius ut diuine legis mandata perficiat & in lege eius adimplenda meditat assidue in prosperis & in aduersis non tantū lectione legis sed iugi obseruatione sanctitatis.

Et erit tanq̄ lignum quod plantatum est secus fluenta aquarum uirore diuine gratie semper uiuus: qui bonoꝝ operum plenitudine fecundus fructū dabit tempore uite sue dignum felicitatis eterne.

Et uerba eius non defluent a ueritate in mendacium: ne inassum sine utilitate: sed ad aliorum eruditionem & salutem proficient & omnia quecunq̄ faciet semper ꝓsperabuntur sibi ad consecutionem uite eterne.

Non sic impii non sic sed tanq̄ puluis infecundus & siccus ab humore diuine gratie, quem aura diaboli proicit a facie stabilitatis eterne.

Ideo quia sunt sicut puluis non resurgent impii. s. in fideles in iudicio discussionis ut examinentur: qa non credentes penis certissimis tam iudicati sunt, neq; peccatores ꝓfessione christiani, sed minoribus peccatis obnoxii resurgent in congregatione iustorum qua non admittentur ad uitam eternam ad quam iusti congregabuntur

Sl. 10. Drugi inicijal na Tumačenju psalama Ivana Torquemade

Sl. 11. Danteov susret s Virgilijem u šumi, drvorez

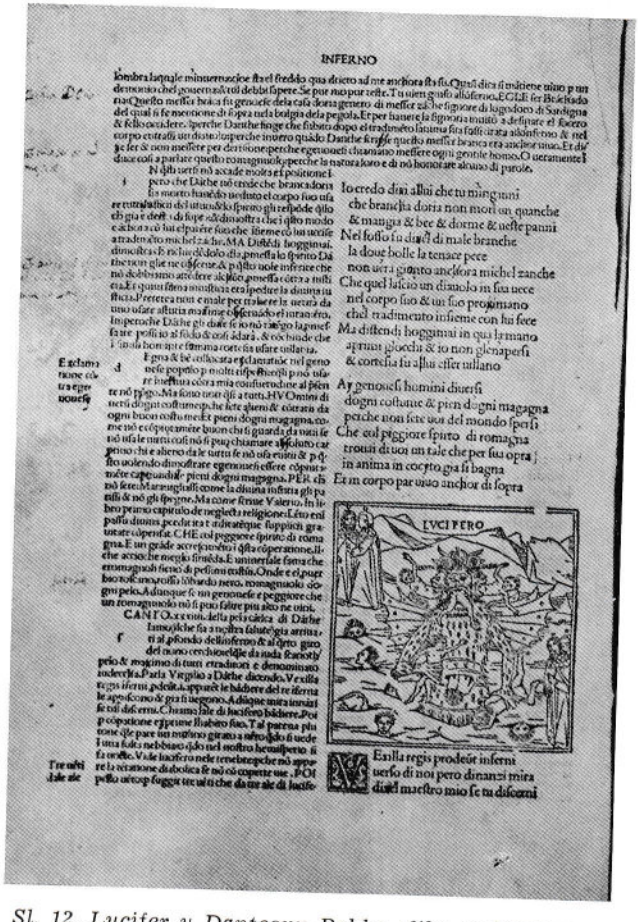

Sl. 12. Lucifer u Danteovu Paklu, slika u drvorezu

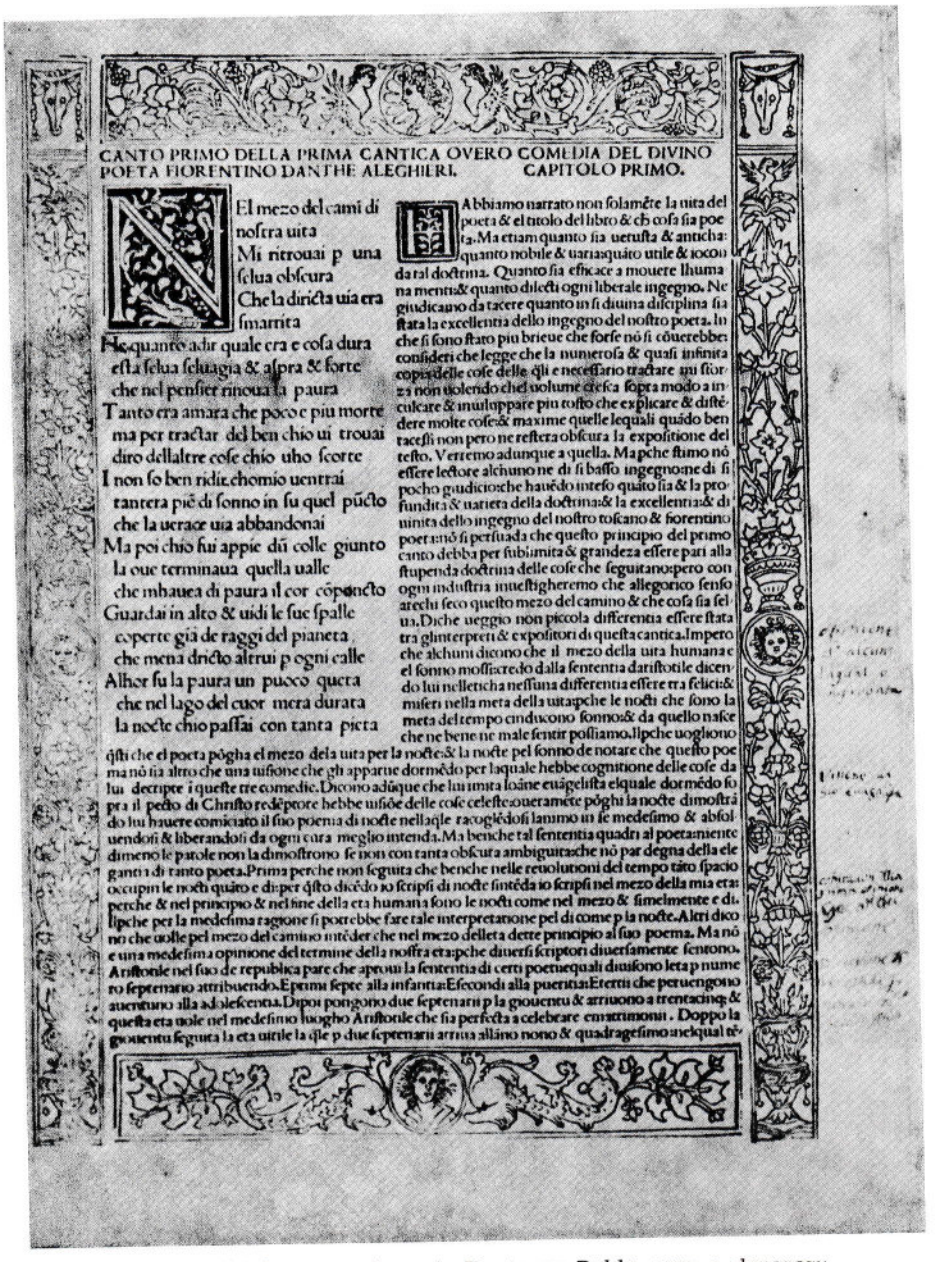

CANTO PRIMO DELLA PRIMA CANTICA OVERO COMEDIA DEL DIVINO POETA FIORENTINO DANTHE ALEGHIERI. CAPITOLO PRIMO.

NEl mezo del cami di
nostra uita
Mi ritrouai p una
selua obscura
Che la dricta uia era
smarrita
He quanto adir quale era e cosa dura
esta selua seluagia & aspra & forte
che nel pensier rinoua la paura
Tanto era amara che poco e piu morte
ma per tractar del ben chio ui trouai
diro dellaltre cose chio uho scorte
I non so ben ridir chomio uentrai
tantera piē di sonno in su quel pūcto
che la uerace uia abbandonai
Ma poi chio fui appie dū colle giunto
la oue terminaua quella ualle
che mhauea di paura il cor cōponcto
Guardai in alto & uidi le sue spalle
coperte già de raggi del pianeta
che mena dricto altrui p ogni calle
Alhor fu la paura un puoco queta
che nel lago del cuor mera durata
la nocte chio passai con tanta pieta

DAbbiamo narrato non solamēte la uita del poeta & el titolo del libro & ch cosa sia poeta. Ma etiam quanto sia uetusta & anticha: quanto nobile & uaria: quāto utile & iocon da tal doctrina. Quanto sia efficace a mouere lhumana menti: & quanto dilecti ogni liberale ingegno. Ne giudicamo da tacere quanto in si diuina disciplina sia stata la excellentia dello ingegno del nostro poeta. In che si sono stato piu brieue che forse nō si cōuerebbe: consideri che legge che la numerosa & quasi infinita copia delle cose delle q̄li e necessario tractare mi sforza non uolendo chel uolume cresca sopra modo a inculcare & inuiluppare piu tosto che explicare & distēdere molte cose: & maxime quelle lequali quādo ben tacessi non pero ne restera obscura la expositione del testo. Verremo adunque a quella. Ma pche stimo nō essere lectore alchuno ne di si basso ingegno: ne di si pocho giudicio: che hauēdo inteso quāto sia & la profundita & uarieta della doctrina: & la excellentia: & diuinita dello ingegno del nostro toscano & fiorentino poeta: nō si persuada che questo principio del primo canto debba per sublimita & grandeza essere pari alla stupenda doctrina delle cose che seguitano: pero con ogni industria inuestigheremo che allegorico senso arechi seco questo mezo del camino & che cosa sia selua. Diche ueggio non piccola differentia essere stata tra glinterpreti & expositori di questa cantica. Impero che alchuni dicono che il mezo della uita humana e el sonno mossi: credo dalla sententia daristotile dicendo lui nelleticha nessuna differentia essere tra felici: & miseri nella meta della uita: pche le nocti che sono la meta del tempo cinducono sonno: & da quello nasce che ne bene ne male sentir possiamo. Ilpche uogliono q̄sti che el poeta pōgha el mezo dela uita per la nocte: & la nocte pel sonno de notare che questo poema nō sia altro che una uisione che gli appartie dormēdo per laquale hebbe cognitione delle cose da lui decripte i queste tre comedie. Dicono adūque che lui imita loāne euāgelista elquale dormēdo sopra il pecto di Christo redēptore hebbe uisiōe delle cose celeste: oueramēte pōghi la nocte dimostrādo lui hauere comiciato il suo poema di nocte nellaq̄le racoglēdosi lanimo in se medesimo & absoluendosi & liberandosi da ogni cura meglio intenda. Ma benche tal sententia quadri al poeta: niente dimeno le parole non la dimostrono se non con tanta obscura ambiguita: che nō par degna della elegantia di tanto poeta. Prima perche non seguita che benche nelle reuolutioni del tempo tāto spacio occupin le nocti quāto e di: per q̄sto dicēdo io scripsi di nocte sintēda io scripsi nel mezo della mia eta: perche & nel principio & nel fine della eta humana sono le nocti come nel mezo & simelmente e di. Ilpche per la medesima ragione si potrebbe fare tale interpretatione pel di come p la nocte. Altri dicono che uolle pel mezo del camino intēder che nel mezo delleta dette principio al suo poema. Ma nō e una medesima opinione del termine della nostra eta: pche diuersi scriptori diuersamente sentono. Aristotile nel suo de republica pare che aproui la sententia di certi poetiequali diuisono leta p numero septenario attribuendo. E primi septe alla infantia: E secondi alla pueritia: E terti che peruengono auentuno alla adolescentia. Dipoi pongono due septenarii p la giouentu & arriuono a trentacinq; & questa eta uole nel medesimo luogho Aristotile che sia perfecta a celebrare ematrimonii. Doppo la giouentu seguita la eta uitile la q̄le p due septenarii arriua allāno nono & quadragesimo: nelqual tē-

Sl. 13. Početak prvog pjevanja Danteova Pakla, ures u drvorezu

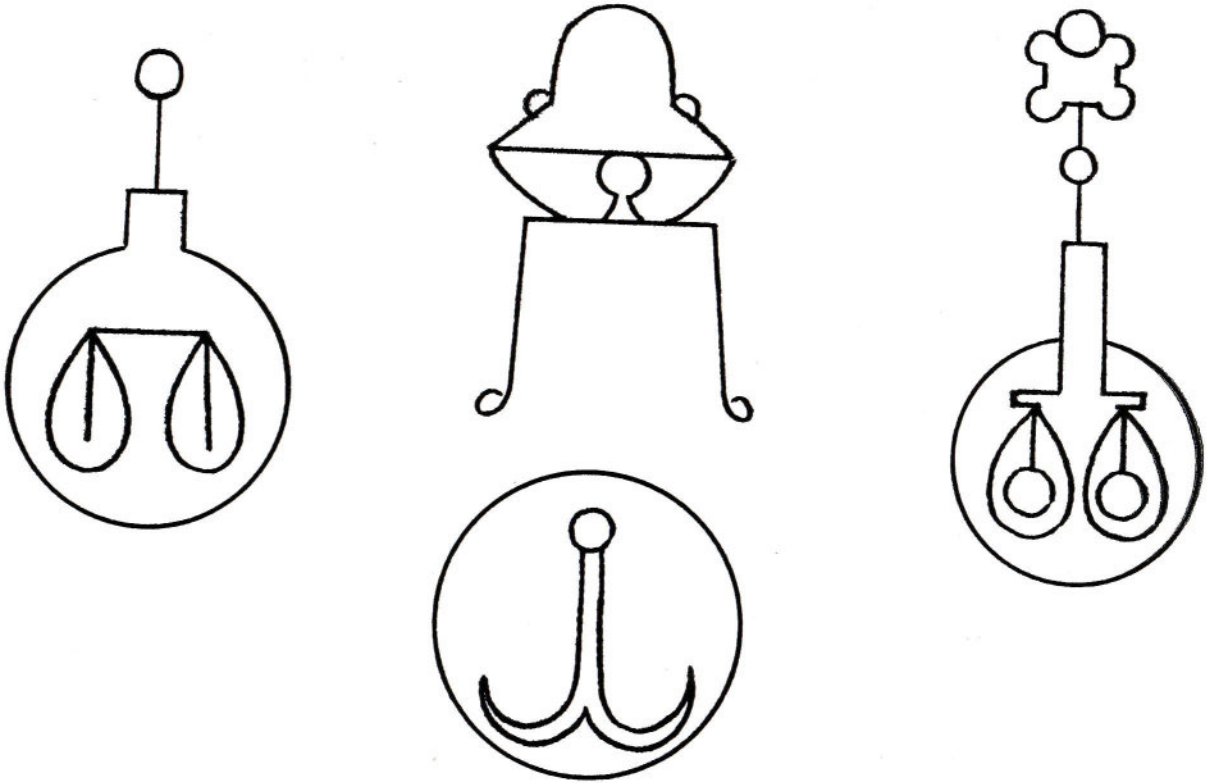

Sl. 14. Vodeni znakovi na Danteovoj Komediji

lica korica, tako da na njima počiva čitava knjiga teška 4,10 kg. Dvije kopče, signirane velikim gotičkim slovima (vjerojatno troslovom VIM) i opskrbljene kožnatim remenjem, također su od mjedi (Sl. 4)

Korice su na hrptu iznutra bile oblijepljene dvama ostrišcima pergamene. To su fragmenti liturgijskoga kodeksa udešena za pjevanje u koru. Na njima su sačuvane neume, osobito na dvjema kiticama Sedulijeve himne *A solis ortu cardine* i nad pripadnim antifonama. (Sl. 5a, 5b) Pokojni muzikolog dr Albe Vidaković je o njima, na prvi pogled bez potanjega ispitivanja, dao ovaj sud: Pismo je karolina. Neume su njemačkoga tipa bez crtovlja. Vrijeme bi moglo biti XII ili prijelaz u XIII. stoljeće.[18] Fragmenti su pred kratko vrijeme pomnjivo odlijepljeni i očekuju stručnu obradu.

Dimenzije ove inkunabule izmjerene na koricama jesu: visina 33,5, širina 21,5 i debljina 10 cm. Debljina papira je 0,14 mm. S toga papira donosimo precrt četiriju vodenih znakova, koji pojedinačno predočuju križ nad trima brdima, volujsku glavu s nasađenim visokim cvijetom, slovo T i ispružene prste na lijevoj ruci. (Sl. 6)

3. Treća, najmlađa i najmanja inkunabula Centralnog bogoslovskog sjemeništa na praznom listu na početku knjižice nosi naslov: *Macarius Mutius Eques Camers, De Triumpho Christi.*

Nakon tri autorova pisma upravljena čitaocu slijedi njegova pjesma u herojskim heksametrima o Kristovu pobjedničkom slavlju, koja svršava ovim riječima:

FINIS

Impressit Venetiis presbyter Franciscus Lucensis Cantor ecclesiae S. Marci. Et Antonius Francisci Venetus litterarum artifex. Regnante Serenissimo Principe et D. D. Augustino Barbadico dei gra(tia) Inclito duce Venetiar(um). Anno salutis d(omi)ni .M.CCCC.XCIX. die XXIX. mensis martii feliciter.

Iza toga se autor po četvrti put u prozi obraća čitaocu s nekoliko oproštajnih redaka.

Kod Badalića nigdje u Hrvatskoj ni kod jedne sačuvane inkunabule nije naznačen ni *auctor* MARCUS MINUTIUS CAMERS ni *impressor* FRANCISCUS LUCENSIS, a ANTONIUS FRANCISCI VENETUS se samo jedanput spominje kao tiskarski majstor 1487. godine u Firenzi.[19]

Ovo se izdanje sastoji od 48 strana ili od tri signirana kvaterna. Tiskani prostor je 12,7 x 8,3 cm. U njemu su na svakoj strani po 24 retka s poprečno 38 tiskanih znakova u punom retku. Slova su rim-

[18] Vidakovićevo pismo od 7. VI. 1953. nalijepljeno na rečoj strani korica.
[19] J. Badalić, n. dj., br. 388 i str. 242.

ska. Netko je, na početku svakog od četiri autorova pisma čitaocu i na početku pjesme, naknadno minijem ucrtao prva velika slova, ali bez uresa i bez posebne vještine.

Inkunabula je izvrsno sačuvana i na sebi nosi broj inventara 2620. Papir je debeo 0,12 mm. Da tvrdi polukožni uvez nije originalan, vidi se i po tome što je knjigoveža pri ukoričenju ponešto smanjio format i tom prilikom odrezao dijelove nekoliko riječi koje su bile na rubovima ispisane kao marginalne bilješke.

Osim toga ova je knjižica uvezana skupa s izdanjem *Poetae christiani veteres*. To su ovi stari kršćanski pjesnici: *Sedulius, Juvencus, Arator, Proba Falconia, Lactantius, Cyprianus, Tiphernus* i *Damasus*. I ti *Poetae christiani veteres* i *Macarius Mutius Camers* tiskani su u Mlecima na papiru iste vrste sa sličnim filigranima, od kojih dva predočuju stilizirane vage, a jedan šešir s vrpcama, sve u vodenom tisku. (Sl. 7) Samo što izdanje starih kršćanskih pjesnika nosi vlastitu dataciju, koja glasi: *Venetiis apud Aldum MDI. mense Januario.*[20]

Bez sumnje je, ako ne sva, a ono glavni dio zbirke kršćanskih pjesnika sa svojih 276 strana, bio složen prije kraja 1500. godine, koju današnja inkunabulistika uzimlje kao vremensku granicu svojega zanimanja. Sa svim tim zbirku ne ubrajamo među inkunabule zbog ciglih nekoliko dana kasnije datacije, prema kojoj je štampanje toga djela bilo potpuno završeno u siječnju 1501. godine. Slaganje starih kršćanskih pjesnika je moralo započeti u 1500. godini, ako ne i prije, zato što oni čine prvu polovicu sveska, kojega je druga polovica (grčki i latinski opjevana povijest kršćanske objave i latinski životi sv. Martina i sv. Nikole) završena sedamnaest mjeseci *(mense Julio MDII)* poslije prve polovice, kako ovo zadnje izjavljuje njezin izdavač Aldus u predgovoru iste knjige.

Inače je taj glasoviti mletački tiskar i tvorac kurziva Aldus, zapravo ALDO MANUZIO, i kod nas dobro poznat preko osam svojih inkunabula, što ih je Badalić registrirao sačuvane u Hrvatskoj, a od kojih se polovica nalazi u Dubrovniku.[21] Taj je *Aldus Manutius* i izdanje starih kršćanskih pjesnika posvetio jednom učitelju u Dubrovniku, točnije: *Danieli clario Parmensi in urbe Rhacusa bonas litteras publice profitenti,* uz pozdrav čestitom i učenom Dubrovčaninu Danijelu Rastiću *(cum Daniele Restio nostro, homine integerrimo necnon tam moribus quam litteris ornatissimo).* Štampao ga je *in octavo* (tekst 14,5 x 10 cm) protiv starijega običaja velikih formata *in folio* ili *in quarto,* te je izgleda s ovim izdanjem zbog prijatnijeg

[20] Pjesnik Marulić je u oporuci naredio da se Jeronimu Papaliću dade *liber poetarum ecclesiasticorum et Sedulii, Juvenci et Aratoris et c.* Petar Kolendić, Marulićeva oporuka, str. 13, Split 1924. Vjerojatno je to izdanje o kojemu ovdje govorimo.

[21] Radoslav Horvat, Od rukopisa do knjige, str. 14, Zagreb 1952; J. Badalić, n. dj., br. 93, 94, 173, 317, 353, 861, 918, 1007.

izgleda i pogodnijega rukovanja počeo propagirati knjige manjih dimenzija. U tome je, možda i dogovorno s tipografima pjesme *De triumpho Christi*, uspio, jer je format u veličini osmine štamparskoga arka početkom XVI. stoljeća rado prihvaćen.[22]

Obje knjige o kojima ovdje govorimo uvezane su skupa i u sjemenišnoj biblioteci su ubilježene pod istom kolokacijom VI. E. 44. Prema potpisu na listu, što ga je knjigoveža nalijepio na početku toga sveska, tim se knjigama nekada služio zadarski kapucin Fidelis [*P. Fidelis a Jadera capuc(in)us*].

II.

A sada prelazimo na Nadbiskupsko sjemenište u Splitu. Povodom spomenutoga posjeta bibliotekama u Dalmaciji bečki je bibliotekar Goldschmidt izvijestio da su se onda u dijecezanskom splitskom sjemeništu nalazile tri inkunabule.[23] Međutim je još od prije Goldschmidtova posjeta do početka drugog svjetskog rata biblioteka toga sjemeništa čuvala osam inkunabula. Tri je registrirao Badalić, za tri se ne zna gdje se sada nalaze, a o dvjema se još neinventiranim govori niže.

Iz Badalićeva kataloga ispisujemo podatke o ovim trima:

176. BERNARDUS CLARAEVALLENSIS

Sermones de tempore et de Sanctis. — Homiliae. — Epistolae

Venetis, Johannes Emericus (Emerich) de Spira, iussu ac impensis Lucae et Antonii de Giunta Florentini, IV id. mart. [12. III] 1495. 4°, gotica, ilustracije

535. HIERONYMUS STRIDONIENSIS

Epistolae et tractatus. Vol. I—II

Venetiis, Bartholomaeus [Miscomini], 22. I 1476. 2°, gotica, nepotpun primjerak

536. HIERONYMUS STRIDONIENSIS

Epistolae et tractatus. Vol. I—II

Parma, [typ. Hieronymi a. 1480] 18. I [Vol. I]; id. madiis [Vol. II] 1480, 2°, rimska slova, nepotpun primjerak.

U drugom svjetskom ratu bile su prostorije Sjemeništa rekvirirane od pet vojska, koje su jedna drugu izbacivale, te je i knjižni fond sjemenišne biblioteke pretrpio nenadoknadive gubitke.[24] Tako se

[22] Enciclop. ital. XXI, str. 72, 74, Roma 1934; Enciklopedija Leksikografskog zavoda III, str. 511, Zagreb 1957.
[23] Bull. dalm. a. XXXIX, str. 153.
[24] I. Ostojić, Nadb. sjem., str. 85.

dogodilo da se na obnovljenim policama ne nalaze i da se ne zna gdje su tri inkunabule. Nije isključeno da se ipak barem koja od njih pronađe, ali dotle možemo ovdje donijeti samo prijepis njihovih podataka ubilježenih na ceduljama knjižničina kataloga od prije rata.

Broj u katalogu: 7044 Mjesto i godina tiskanja: Venetiis 1499 Izdanje: Octaviani Scoti Oblik: 30 x 20 Broj svezaka: 1 Broj komada: 1	VIII. 4. 5 FLAVIUS JOSEPHUS *De antiquitatibus, De bello Judaico*
Broj u katalogu: 498 Mjesto i godina tiskanja: 1490 Izdanje: Bonetus Locatellus Oblik: 20 x 16 Broj svezaka: 1 Broj komada: 1	VI. 2. 21 RICARDUS DE MEDIA VILLA *Super quarto sententiarum*
Broj u katalogu: 2397 Mjesto i godina tiskanja: Venezia, 1497 Izdanje: Bonetti Oblik: 31 x 22 Broj svezaka: 1 Broj komada: 1	XV. 6. 1 TIMOTHEUS VERONENSIS *Interpretatio in tertio sententiarum libro divi Thomae*

JOSIP FLAVIJE zastupljen je u Hrvatskoj, prema Badaliću, s dva,[25] RIKARD DE MEDIAVILLA s tri izdanja,[26] a TIMOTEJ VERONJANIN ni s jednim.

Preostaje da opišemo još dvije inkunabule, koje su na svojem mjestu u sjemenišnoj biblioteci, a nisu bile poznate Badaliću, niti je, ukoliko znamo, otkriven neki drugi primjerak istoga izdanja bilo gdje u Hrvatskoj.

1. Na početku prvoga od dvaju navedenih paleotipa nema naslova, ali ga nalazimo u njegovu kolofonu skupa s podacima o mjestu gdje je i o danu kad je doštampan, a ti podaci glase:

Reverendissimi Cardinalis sancti Sixti Expositio brevis et utilis super toto Psalterio. Romae impressa die vicesima prima mensis Februarii sedente Sixto quarto pontifice maximo per providum virum magistrum Lupum Gallum, fratrem magistri Udalrici Galli de Bienna. Anno domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo sexto. Finit feliciter.

[25] J. Badalić, n. dj. br. 646, 647.
[26] Isto, br. 951, 952, 953.

U citiranom je kolofonu označen autor *Cardinalis sancti Sixti*, tj. kardinal crkve sv. Siksta. Te je iste riječi netko napisao i na naknadno dodanom listu na početku knjige. Međutim, u predgovoru, kojim autor djelo posvećuje papi Sikstu IV., sam o sebi piše da je on JOHANNES DE TURRECREMATA, *cardinalis sancti Sixti vulgariter nuncupatus*, pa je u XVI. stoljeću netko drugi na unutarnjoj strani korica pri vrhu ubilježio *Johannes de Turre Cremata super Psalmos*. Po izvornom španjolskom obliku imena to je *Juan de Torquemada*, španjolski dominikanac, koji je živio od 1388. do 1468. godine i koji je bio smatran najučenijim teologom svojega vremena.[27] Između ostaloga on je po nalogu pape Pija II. 1461. godine sastavio abjuraciju za bosanske bogumile, obraćenike na katoličku vjeru,[28] dok se u jednoj drugoj njegovoj inkunabuli (*Tractatus de aqua benedicta*, 1494) spominje Dubrovčanin Ivan Stojković, istaknuti koncilski govornik i teološki pisac.[29]

Badalić je naveo u Hrvatskoj po jedan primjerak triju različitih djela kardinala Torquemade.[30] Među njima je na prvom mjestu ovo djelo pod naslovom *Expositio super toto psalterio*, ali bez godine izdanja. U zagradama je označio mjesto tiskanja i time tipografa, *Basileae, Johannes de Amerbach*, a kao nalazište Sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu.

Izdanje što ga čuva Nadbiskupsko sjemenište i kojim se ovdje bavimo štampao je u Rimu, kako smo već citirali, LUPUS GALLUS, *frater Udalrici*. Badalić nije spomenuo ni jednog ni drugoga od te braće, ali inače doznajemo da je UDALRICUS GALLUS polatinjeno njemačko prezime, što ga je preveo i sebi nadjenuo *Urlich Hahn* te da je on bio jedan od prvih tipografa u Rimu.[31]

Između nekoliko vodenih znakova utisnutih u papir ovoga izdanja nalazi se i *pijevac*, a to bi mogao biti znak tipografa i proizvođača papira sa spomenutim njemačkim prezimenom *Hahn* ili polatinjenim *Gallus*. Od ostalih filigrana precrtali smo raskriljenog orla, križ nad trima brdima, slovo M s križem, lovački rog i neutvrđeni lik u krugu. (Sl. 8)

Knjiga ima 204 lista, ali oni nisu označeni ni brojevima na vrhu ni slovima na dnu. Kao jedina orijentacija, i to ne čitatelju nego tipografu, služio je trostupačni *Registrum* na zadnjem listu, gdje su po redu nanizane prve riječi prvih strana svakog tiskanog arka. Ako ova inkunabula nije imala naslovnoga lista, ne manjka joj ni jedna tiskana strana. Dimenzije su knjige 28 x 20 cm, teksta 17 x 11 cm, a broj redaka na svakoj strani 33 s poprečno 48 tiskanih znakova u retku.

[27] Lex. für Theol. u. Kirche V, col. 1093, Freiburg 1960.
[28] Dragutin Kamber, Kardinal Torquemada i tri bosanska bogumila (1461). Croatia sacra III, str. 27—93, Zagreb 1932.
[29] Š. Jurić, O inkunabulistici u n. dj., str. 18.
[30] J. Badalić, n. dj., br. 641, 642, 643.
[31] Enciclop. ital. XVIII, str. 352, Roma 1933.

Svi inicijali, a takvih je u knjizi 151, izrađeni su naknadno rukom istog minijaturista. Slova su ukusno islikana, po redu izmjenično jedna modrom a druga crvenom bojom, a cifrasti su im uresi, koji se protežu po okomici rubova u dužini od 8 do 16 centimetara, za crvene inicijale ljubičaste, a za modre crvene zavojite crte. Najljepši je prvi inicijal, a to je onaj na početku posvetnoga predgovora. On je jedini izrađen u više boja na zlatnoj podlozi i ornamentiran motivima iz biljnoga svijeta. (Sl. 9) Drugi po redu, a taj je na početku tumačenja prvoga psalma, po veličini je jednak prvome (5 x 4,5 cm), ali je kao i svi ostali dvobojan i nije lijep kao onaj prvi (Sl. 10). Svi drugi za njima su svaki u prostoru od jednoga kvadratnog centimetra.

Slova teksta su rimska, dok su početne majuskule toga rimskoga teksta bez nekoga pravila jedne rimske, a druge gotičke. Papir je debeo 0,14 mm, a knjiga meko uvezana u pergamenu, na kojoj je kolokacija biblioteke XIX. 16. 19. Broj kataloga joj je 1801. Knjiga traži reparaciju staroga uveza i odstranjenje nekoliko crvotočnih kanalića.

Iako se knjiga čitala, na sebi ima samo jednu i to nejasno napisanu opasku. Osim toga je neki davni čitalac metnuo u knjigu na nekoliko mjesta po list nekoga mirisavog cvijeća, vjerojatno lavandule, kao zaštitno sredstvo protiv moljaca.

Ova je inkunabula došla u knjižnicu Nadbiskupskoga sjemeništa darom Ivana Paštrića, odličnoga teologa, filozofa, orijentalista i profesora na rimskoj Propagandi. Ona je jedna od 568 knjiga što ih je taj istaknuti Splićanin početkom XVIII. stoljeća poklonio tek osnovanom sjemeništu i dao ih iz Rima prevesti u Split te na taj način osnovao prvu javnu biblioteku u svojem rodnom gradu.[32] Na prvoj strani ove knjige nalazi se i potpis *Ioannis Pastricii.*

2. Druga inkunabula Nadbiskupskoga sjemeništa, koju Badalić nije evidentirao, jest *Danthe Alighieri Fiorentino* ili *Comento di Christophoro Landino fiorentino sopra la comedia di Danthe Alighieri poeta fiorentino.* Prvi je naslov na prvoj, a drugi na drugoj sačuvanoj strani paleotipa.

Na kraju knjige na sredini 297. lista, u kolofonu, stoji ovo: *Fine del comento di Christoforo Landino Fiorentino sopra la Comedia di Danthe poeta excellentissimo revista et emendata diligentemente per el reverendo maestro Piero di Figino maestro in teologia et excellente predicatore del ordine de minori et ha posto molte cose in diversi luoghi che ha trovato mancare si in lo texto come nella giosa. Impressa in Venetia per Piero di Zuanne di Quarengii da Palazago bergamasco. Del M.CCCC.LXXXXVII. A di XI. octubrio.*

[32] I. Ostojić, Nadb. sjem., str. 21.

Autor ovoga Danteova komentara je poznati humanist i pjesnikov domorodac CHRISTOFORO LANDINO (1424—1492).[33] Badalić je doduše registrirao u Hrvatskoj dva izdanja njegova komentara o Danteovu spjevu *Divina comedia*. Jedno je u Državnom arhivu u Zadru, a drugo u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, ali su oba iz drugih godina i tiskali su ih drugi tipografi.[34]

Isto tako je mletački tiskar inkunabule, što je ovdje opisujemo, PETRUS JOHANNIS DE QUARENGIIS BERGOMENSIS DE PALAZOLO zastupljen u Badalićevu katalogu sa svojih devet izdanja klasičnih, ascetskih i drugih djela od 1492. do 1499. godine.[35]

Izdanje u Nadbiskupskom sjemeništu je ukrašeno brojnim ksilografijama u crnoj boji teksta. Najveći drvorez je preko cijele strane (24,1 x 15,2 cm) ispred prvoga Danteova kantika i prikazuje Danteov susret s Virgilijem u šumi. (Sl. 11) Svi ostali drvorezi su u tekstu i ima ih sto, ali se neki od njih ponavljaju po dva i tri puta. Njihove su dimenzije redovito 8 x 8 cm i predočuju prizore iz stotinu pjevanja Pakla, Čistilišta i Raja. (Sl. 12)

Drugi ures knjige su inicijali tiskani istodobno s ostalim tekstom. I oni su u crnoj boji teksta, a nalaze se na početku svakoga Danteova pjevanja i na početku komentara svakoga pjevanja. Onaj na početku prvoga pjevanja je veći (3,6 x 3,1 cm), a ostali su mnogo manji (1,5 x 1,5 cm). Osim toga je na početku svake alineje komentara ostavljen prazan prostor, da bi se mogao naknadno popuniti početnim slovom od jednoga kvadratnog centimetra, ali su ti prostori do danas ostali nepopunjeni. Spomenimo još da je prvi list teksta uokviren nizom likova iz biljnog, životinjskog i ljudskog svijeta. (Sl. 13)

Osim štampanih komentatorovih marginalija, knjiga ponešto u Čistilištu, više u Raju i najviše u Paklu obiluje perom dodanim rubnim opaskama.

Svaka neparna strana knjige nosi u gornjem desnom uglu redni, rimskim slovima označen broj, a u donjem desnom uglu na svakoj prvoj strani jedanput savijenoga lista obilježen je redoslijed araka i karata slovom i brojem alfabetske signature. Iza svega je *Registro* s popisom početnih riječi teksta svih alfabetom obilježenih strana. Ovo je jedina među ovdje opisanim inkunabulama koja je opskrbljena dvostrukom numeracijom ili, točnije, trostrukom oznakom listova.

Format knjige je 31 x 22 cm. Tekst joj je sačuvan u potpunosti. Njegove dimenzije su 24,5 x 16,3 cm, broj redaka je 61, a broj znakova u punom retku poprečno 90.

[33] Enciclop. ital. XX, str. 493, Roma 1933.
[34] J. Badalić, n. dj., br. 35, 36.
[35] Isto, br. 76, 77, 232, 348, 370, 580, 849, 902, 1022.

Slova su rimska dviju veličina. Krupnijima je tiskan tekst Danteove Komedije, a manjima tekst Landinova komentara.

Debljina papira iznosi 0,13 mm. Između nekoliko vodenih znakova donosimo četiri jasnija, od kojih dva prikazuju kruškolike urese poput vaga u krugu, jedan šešir i jedno sidro u krugu. (Sl. 14)

Korica nema i ne znamo kazati jesu li ikada postojale. U sjemenišnoj biblioteci ova inkunabula nosi na sebi kolokaciju LVII. 3. 6, a u katalogu broj 2649.

Ovaj primjerak je nekada bio vlasništvo *Dell'Abbate Gio. Giac. de Negri Can(oni)ci Patavini*, kako je to naglašeno na vrhu naslovne strane pretežno talijanskim, a na dnu iste strane *Jo. Jac. de Nigris Can(oni)ci Patavini* potpuno latinskim jezikom.

A BIBLIOGRAPHY OF NON-INVERTARISED INCUNABULAS IN THE SEMINARIES OF SPLIT

Summary

In 1952 Josip Badalić published the book *Inkunabule u Narodnoj republici Hrvatskoj* — on the incunabulas in the People's Republic of Croatia: Os one man hardly can irreproachably accomplish a task, another man adds something to his research. In this paper the author describes five non-inventarized incunabulas more, which are in the seminaries of Split — three in the Central Theological Seminary and and two in the Archiepiscopal Seminary.

I. The Library of the Central Theological Seminary has three of them:

1. VALERIUS MARCUS MAXIMUS, *Factorum dictorumque mirabilium libri* IX printed by VINDELIUS in 1471. This must be VENDELINUS DE SPIRA, who since 1470 was the owner of printing-works in Venice. The texte is integral, the index lacks of the first two pages. The book has 120 pages. The size of the book are 34,3 x x 23,3 cm. The collocation in the library is XVI. K. 16, inv. 9379.

2. HIERONYMUS STRIDONIENSIS, *Liber epistolarum.* Printed by NICOLAUS KESLER in Basel 1497. The book is integral. There are some 1100 pages. In 1502. the book was got for 10 for. The wooden covers are again covered by two cuts of parchment with Carolina-Characters written in XII or XIII Cent. The size is 33,5 x 21,5 cm and 10 cm. thick. The weight ist 4,10 kg. Kol. VII. I. 3, inv. 2843.

3. MACARIUS MUCIUS EQUES CAMERS, *De Triumpho Christi.* Printed by FRANCISCUS LUCIENSIS, a singer in the Chruch of St. Marcus. The characters are performed by ANTONIUS FRANCISCI VENETUS in Venice 1499. The texte is integral, there are 48 pages. The size is 12,7 x 8,3. Such a small incunabula is rare. Col. VI. .E 44, inv. 2620.

II. The Library of the Archiepiscopal Seminary had up to the World War II. eight incunabulas. Three of them been recorded by BADALIČ, two of them are described in this paper, thre are lost, probably in the war. Two of them still exist but are non inventarized:

1. CARDINALIS SANCTI SIXTI (it means JOHANNES DE TURRECREMATA), *Expositio brevis et utilis super toto psalterio.* Printed

by master LUPUS GALLUS in Rome 1576. The book is integral and has 205 pages, the sizes are of 28 x 20 cm. in paperback, col. XIX. 16. 19, inv. 1801.

2. DANTE ALIGHIERI FIORENTINO or COMENTO DI CHRISTOPHORO LANDINO FLORENTINO SOPRA LA COMEDIA DI DANTE ALIGHIERI POETA FIORENTINO, printed by PIERO DE ZUANNE DI QUARENGII in Venice 1497. The texte is integral, and the edition has ornamental xilographies. The inicials are printed with the rest of the texte. The book is of 31 x 22 cm, col. LVIII. 3. 6, inv. 2649.

The three missing incunabulas are noted in the catalogue of the Library of the Archiepiscopal Seminary:

1. FLAVIUS JOSEPHUS, *De antiquitatibus, De bello Judaico.* The number of catalogue is 7044, col. VIII. 4. 5, printed in Venice 1499, edition of Octaviani Scoti, size 30 x 20, number of books: 1.

2. RICARDUS DE MEDIA VILLA, *Supra quarto sententiarum.* Number of catalogue is 498, col.: VI. 2. 21, printed 1490, edited by Bonetus Locatellus, size 20 x 16, numer of books: 1.

3. TIMOTHEUS VERONENSIS, *Interpretatio in tertio sententiarum libro divi Thomae.* Nuber of catalogue: 2397, col. XV. 6. 1, printed in Venice, edited by Bonetti, size 31 x 22, number of books 1.